

Срђан РУДИЋ
Историјски институт
Београд

О ПРВОМ ПОМЕНУ ПРЕЗИМЕНА МРЊАВЧЕВИЋ

Савремени извори не помињу презиме последње краљевске династије средњовековне Србије.¹ Стога се најчешће претпоставља да се њено презиме у познијим изворима јавља под утицајем традиције и народне поезије. Истраживачи који су се у својим радовима дотицали ове породице писали су или да се презиме Мрњавчевић јавило касније² или су га везивали за дело Мавра Орбина.³ Занимљиво је да поменути дубровачки историчар ово презиме уопште не помиње.⁴ Орбин пише да је отац Угљеше и Вукашина био сиромашни властелин из Ливна по имену Мрњава (Margnava).⁵ По мишљењу Симе Ћир-

¹ Уз имена синова краља Вукашина савремени извори често помињу неформално звање *краљевић*, које је Марку, његовом најстаријем сину, заменило презиме; ово историјски потврђено презиме предање је усвојило, ширило и популарисало. И неформална титула Угљеше (Деспотовић) сина деспота Угљеше подсећа на презиме. Р. Михаљчић, *Презимена изведена од титула*, Расковник 87 – 90 (1997) 30 – 33.

² С. Јиреček, *Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und König Vukašin (1355 – 1371)*, Prag 1885, 17; Ј. Мирковић, *Мрњавчевићи*, Старинар III (1925) 11; обојица после тврдње да се презиме Мрњавчевић јавља у каснијим вестима, наводе одломке из дела Мавра Орбина и Јакова Лукаревића у којима се помиње име Вукашиновог и Угљешиног оца.

³ С. Ћирковић, *Коментари и извори Мавра Орбина*, у М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 312; Р. Михаљчић, *Крај Српског Царства*, Београд 1975, 79; *Историја српског народа I*, Београд 1981, 584 (Р. Михаљчић); Д. Спасић, А. Палавестра, Д. Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991, 93; Р. Михаљчић, *Презимена изведена од титула*, 32.

⁴ За разлику од Мавра Орбина, његов савременик Јаков Лукаревић у делу које је из штампе изашло четири године касније помиње презиме Мрњавчевић (Margnaucich, Margnaucsic); J. Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Ravsa*, Venetia 1605, 62 – 64, 68, 72.

⁵ М. Orbin, *Il regno de gli Slavi*, Pesaro 1601, 274; М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 49; по Лукаревићу отац Угљеше и Вукашина звао се Margna, J. Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Ravsa*, 58; у савременим историјским изворима немамо потврду овог

ковића, “на овом месту Орбиновог дела почива презиме Мрњавчевићи које се и данас у литератури употребљава”.⁶

Међутим, истраживачи који су се бавили, углавном узгред, породицом Мрњавчевић нису обратили пажњу на неколико извора познатих још из друге половине XIX века у којима се ово презиме помиње. Ми ћемо у овом раду скренути пажњу на три описана и објављена извора која су настали пре 1601. године, односно пре објављивања дела Мавра Орбина *Краљевство Словена*. Истовремено ћемо указати и на кључне детаље који су коришћени приликом утврђивања времена њиховог настанка.

Први извор који је предмет нашег интересовања јесте *Илирски грбовник*, за који је недвосмислено утврђено да је био и један од извора Мавра Орбина. Треба истаћи да су поједини старији истраживачи мислили да је *Грбовник* настао после дела Мавра Орбина, кога су сматрали зачетником онога што називамо илирска хералдика. Стојан Новаковић је веровао да се Орбин “по идејама које су у њему, мора сматрати као родитељ онога што су хералдички цртачи у зборницима грбова извели. Али пошто сви земаљски и знатнији породични грбови долазе у самог Орбинија, а по узроцима постања свога старији од Орбинија бит не могу, то је онда Орбиније сам и њихов састављач...”⁷ Наравно, данас је ово мишљење напуштено и потпуно је јасно да је *Грбовник* старији од *Краљевства Словена* и да га је Орбин користио приликом израде свога дела. Управо је из *Грбовника* преузео неколико знамења, међу којима је и грб породице Мрњавчевић, који је потписао као *Agma di Vucascino re di Servia*.⁸

Проблем који се јавља приликом коришћења Илирског грбовника јесте немогућност да се прецизно утврди време његовог настанка. На основу истраживања Александра Соловјева, која су прихваћена од већине истраживача, *Грбовник* је настао око 1590. године делатношћу Петра Ивељиног, Дубровчанина у шпанској служби.⁹ Међутим, како нам *Грбовник* није сачуван, морамо да се задовољи-

податка. Ипак, треба напоменути да се особа истог имена помиње у Требињу 1280 (С. Јиреček, *Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und König Vlkasín (1355-1371)*, 17) и 1289. године (тада се *kaznĀsĀ mrĀnanĀ* помиње као човек царице Јелене, F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1868, 56; Ј. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, Београд – Ср. Карловци 1929, 30).

⁶ С. Ћирковић, *Коментари и извори Мавра Орбина*, 312

⁷ С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Годишњица Николе Чупића VI (1884) 120.

⁸ М. Orbin, *Il regno de gli Slavi*, 274; осим знамења Мрњавчевића, у делу Мавра Орбина присутно је још десет грбова истих или сличних онима који се налазе у *Илирском грбовнику*. То су знамења: Славоније, цара Душана, Николе Алтомановића (Жупановића), Балшића, Хребелјановића, Босне, Косача, Хума, Хрватске и Бугарске.

⁹ А. Solovjev, *Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku i Rodoslovlje bosanskih i srpskih kraljeva*, *Glasnik Zemaljakog muzeja – Arheologija – NS IX* (1954) 103, 131; Сима Ћирковић је изнео претпоставку да није сигурно да су Охмућевићи пре 1595. године израдили читав *Грбовник* и време његовог могућег настанка ставио је у период 1555 – 1595. године. Погледати: С.

мо његовим најстаријим преписом. У питању је грбовник Коренић-Неорић који је настао 1595. године. Знамење породице Мрњавчевић налази се на листу обележеним бројем XIX као треће међу породичним грбовима (Mergnāvcih, MerĀgnaè~iĀ).¹⁰

Други извор који нас занима јесте *Сутјеско родословље*, које сматрамо првим хералдичким нацртом Петра Ивљеиног и једним од извора Илирског грбовника. У њему се презиме Мрњавчевић помиње неколико пута. На дну *Родословља* налази се знамење Охмућевића око којег је са обе стране текст у којем, између осталог, пише: *Kako nevirni marĀgnavciĵi èbili cara èroĵa i razdilili sva gospocstva meŃ s obom svaki kako e mogao bole osvonti tada... Ón se na èroĵè sinè cara Stipana koga vèka{inĀ i èlliĵa bratÓa MarnaviÓi svoga gospodara èbiĵe i gospodstvo dostigoĵe koe po sèdè bo`iem malo èzdar`aĵe bèdèĵi od tèraka....*¹¹ Мрњавчевићи се помињу и у родослову Немањића где уз последњег српског цара стоји натпис: *èroĵ kral :Ó: bèdèĵi. dietetom èbiĵe ga marĀgnaèÓiĵi. i èÓiniĵe se ĩni gospoda s ostalíem ĩd zemala.*¹²

Нажалост, не можемо сасвим прецизно одредити ни време настанка овог извора. На самом *Родословљу* пише да је настало 1482. године, што је нетачно. Питањем времена његовог настанка бавило се неколико истраживача,¹³ међу којима је најдетаљнији и најуспешнији био Александар Соловјев.

Овде ћемо изнети само неколико најважнијих елемената помоћу којих је Соловјев дошао до најприближнијег времена настанка *Родословља*. Приметио је

¹⁰ Ђирковић, *Допуне и објашњења*, у С. Новаковић, *Историја и традиција*, Београд 1982, 473 – 476 и S. Ćirković, *Tradition interchanged: Albanians in the Serbian, Serbs in the Albanian late medieval texts*, ОΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ, ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΠΟΣΙΑ 5, ΑΘΗΝΑ 1998, 207 – 208.

¹¹ Грбовник Коренић – Неорић фототипски је објављен у: I. Banac, *Grbovi – biljezi identiteta*, Zagreb 1991, 131 – 316.

¹² Текст је дат по С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, 90; Стојан Новаковић је овде дао, како сам каже, опис по Меду Пуцићу, који је објављен у: *Archiv für Slavische Philologie* IV (1880) 339 – 342; сачуван је и опис који је урадио Мартин Недић 1835. године, R. Drljić, *Prvi ilir Bosne fra Martin Nedić, 1810 – 1895*, Sarajevo 1940, 112 – 114.

¹³ A. Solovjev, *Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku i "Rodoslovlje bosanskih i srpskih kraljeva"*, 133.

¹⁴ Вјекослав Клаић је сматрао да је оно из 1482. године, V. Klaić, *Bosnensia* (preštampano iz *Obzora*), Zagreb 1879, 21; за разлику од њега, Фрањо Рачки је доказао да *Родословље* није могло настати раније од друге половине XVI века и да је настало у Дубровнику, *Archiv für Slavische Philologie* IV (1880) 503; и Ватрослав Јагић је на основу правописа и језика сматрао сматрао да је оно из друге половине XVI века, *Archiv für Slavische Philologie* IV (1880) 503; у раду о босанском знамењу Фрањо Рачки је изнео тврдњу да је *Родословље* састављено у Дубровнику не много пре 1593. године, F. Rački, *Stari grb bosanski*, Rad JAZU CI (1890) 142; Владимир Мажуранић је сматрао да је Родословље ипак могло настати 1482. године V. Mažuranić, *Dodatci uz Prinose za Hrvatski pravno-povjesni rječnik*, Zagreb 1923, 20 – 32.

да је писац био вештији у италијанској хуманистичкој литератури; да је боље познавао италијански правопис него српски; да су многи подаци *Родословља* изгледа првобитно били написани на италијанском језику, а потом преведени на српски; да сликарски детаљи не одговарају времену краја XV века. На основу тога је закључио да је немогуће за време настанка *Родословља* узети 1482. годину и сматрао га је првим нацртом фалсификата који је требало да прослави породицу Петра Ивелиног. Даље, настанак *Родословља* најтачније може да датира једна реченица која се налази у њему и која гласи овако: Svi kralevi nemaniji bosanski s krunom ime od stipana ezimane i zvanè se imenom stipani, tako carÀ stipanomÀ kakono Óiniªahu Tolomei Í E}iptè.¹⁴ Сличну реченицу налазимо и у делу Мавра Орбина, који наводи да ју је преузео из коментара Ђованија Гобелина мемоарима папе Пија II, који су први пут штампани 1584. године у Риму.¹⁵ На основу тога Соловјев је закључио да је *Родословље* морало настати одмах после 1584. године.¹⁶

Хералдичком анализом присутних земаљских знамења Соловјев је такође доказао да Родословље није могло настати пре последње четвртине XVI века. Истовремено, указао је на још један детаљ. Наиме, *Родословље* се налази под заштитом папе Гргура, који је приказан на његовом врху. По Соловјевом мишљењу, у овој појави највероватније можемо видети папу Гргура Великог (590 – 604), али и циљање на Гргура XIII (1572 – 1585), реформатора календара, обновитеља илирског колегијума Св. Јеронима у Риму и монашког реда Св. Василија. Ово га је навело на то да закључи да је *Родословље* настало за време понтификата папе Гргура XIII, односно пре 1585. године.¹⁷ Дакле, из проучавања Александра Соловјева следи да је *Родословље* највероватније настало негде 1584/1585. године.¹⁸

¹⁴ А. Соловјев, *Постанак илирске хералдике и породица Охмуђевић*, Гласник Скопског научног друштва XII (1932) 94 – 95; Текст је дат по С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, 91.

¹⁵ Percioche, si come per il passato il Romani chiamavano i loro Principi Cesari, o vero Augusti, e gli Egitij Faraoni, ò Tolomei; cosili Bosnesi (dice Giovanni Gobellino ne' Commentarij di Pio 2. al 3. lib) chiamavano i loro Rè Stefani. M. Orbin, *Il regno de gli Slavi*, 369; у коментарима Пија II стоји: Sicut Romani quondam suos principes, vel Caesares, ves Augustos vocauerè, Aegyptij, vel Pharaones, vel Ptolemaeos: ita & Bosnenses suos reges apellauerunt Stephanos, J. Matasović, *Tri humanista o patarenima*, *Годишњак Скопског Филозофског факултета* I (1930) 246; о префиксу босанских краљева „Стефан“ Пије II говори и у својој *Historia Europae* изашлој 1490. године, као и Рафаел Волатеранус у делу *Commentariorum urbanorum libri octo et triginta* које је изашло први пут 1510. године, али обојица без компарација. *Исто*, 240, 250.

¹⁶ А. Соловјев, *Постанак илирске хералдике и породица Охмуђевић*, 95.

¹⁷ А. Solovjev, *Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku i "Rodoslovlje bosanskih i srpskih kraljeva"*, 87 – 103.

¹⁸ Стојан Новаковић је сматрао да је 1482. година која је наведена у *Родословљу* као време настанка, фалсификат или погрешка у читању, С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, 121; по мишљењу Александра Соловјева ова погрешка је могла да буде намерна да би се за сто година помакла старост документа, али је могла да буде и слу-

У прилог овим резултатима говори и анализа *Родословља* коју је на молбу Соловјева обавио Милан Решетар, који је потврдио мишљење да је оно у облику у којем је сачувано настало крајем XVI века. По Решетару, *Родословље* је саставио неки штокавац из северозападних крајева (Босанска Крајина, северозападна Босна или северна загорска Далмација), а неспретно га је с оригинала писаног латиницом преписао неки Бошњак, можда фрањевац, крајем XVI века.¹⁹

Трећи и најстарији извор на који ћемо указати јесте *Руварчев родослов* који је сачуван у препису из прве половине XVIII века.²⁰ Део текста који нас занима гласи овако: A ti velmo`e i`e `davlen,¶ pr`oda`e careva sina Ouro{a b`h`a tri brata, pr`avi bol`ri Mrn`v~evi`i zovomi: Ougl`{a `lan` i V`ka{in` i Goiko vovoda. I razdeli`e sr`Ab`Ask`¶ zeml`¶ na `g`o ~esti i pravim` s`dom` bo` im` pr`dan, i bi`e v` r`ace bezakon,ih` Agaren`, i `bieni ot` nih`, i sr`Absk` zeml`¶ agarenska ~eda v`shiti`e.²¹

Руварчев родослов представља пету и последњу обраду старих српских родослова.²² Састављен је у славу породице Јакшић, али су његове кључне личности руски цар Иван IV и српски кнез Лазар. Писац је настојао да истакне сродничке везе између два владара, желећи да на тај начин успостави сродство између руског цара и Немањића; Јакшићи су, у ствари, само посредници преко којих се ово сродство наглашава. С обзиром на чињеницу да је прослављање кнеза Лазара у Русији почело изненада и било је краткотрајно, односно да је нагло опало после смрти цара Ивана IV, очигледно је било у вези с проглашењем новог Царства.²³ Анализом текста утврђено је да је и сам родослов састављен за живота првог руског цара.²⁴ На основу дела текста који помиње Кнеза Георгија, царевог брата, као

чајна. На основу чињенице да се у рукописима *Пољичког статута* види да се бркају бројке è, °, h, које означавају 400, 500 и 600 година и да је у *Родословљу* тачно наведена година смрти краљице Катарине као èop, Соловјев је закључио да је погрешка била намерна. А. Solovjev, *Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku*, 102, nap. 62.

¹⁹ А. Solovjev, *Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku i "Rodoslovlje bosanskih i srpskih kraljeva"*, 87 – 88.

²⁰ По писању Љубомира Стојановића, овај препис је настао између 1712. и 1725. године. Годину настанка утврдио је на основу чињенице да се у списку патријарха, који се налази иза родослова, помиње Мојсије Петровић, који је био патријарх у наведеном периоду. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927, VIII.

²¹ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др.* Споменик СКА III (1890) 106; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 54.

²² Ђ. Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, Историјски гласник 2 (1948) 34.

²³ Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић – историја, култ, предање*, Београд 1989, 183 – 184.

²⁴ Љубомир Стојановић је на основу тога сматрао да је родослов настао између 1533. године, када је умро Василије III и 1584. године, када је умро Иван IV. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, VIII.

дици Мрњавчевић не може безусловно тврдити да је поменути Рутош био њен члан. Без детаљне научне анализе не можемо да прихватимо наводе из хронике, а самим тим ни да на основу њих доносимо закључке везане за предмет нашег рада.

Из досадашњег излагања очигледно је да је *Руварчев родослов*, настао у периоду између 1563. и 1584. године, најстарији писани извор у којем се помиње презиме последње краљевске династије средњовековне Србије. Засад без одговора остаје питање да ли је ово презиме доспело у *Родослов* из неког другог, нама непознатог писаног извора, или је у њега ушло преко народне поезије и традиције.

Srđan RUDIĆ

ON THE FIRST MENTION OF THE FAMILY NAME OF *MRNJAVČEVIĆ*

Summary

Contemporary sources did not mention the family name of the last royal dynasty of the medieval Serbia. It is therefore assumed that the appearance of the surname of Mrnjavčević in the sources of a later date was the result of the influence of tradition and folk poetry. The researchers who studied this family, in general incidentally, linked the appearance of this surname with a work of *Mavro Orbin* that was published in 1601. However, they overlooked three sources dating from the second half of the 16th century, where this name had been mentioned. These are *Ilirski grbovnik* (Illyrian Heraldry), *Sutjesko rodoslovlje* (The Genealogy of Sutjeska) and *Ruvarčev rodoslov* (The Genealogy of Ruvarac). The oldest of the three sources and the oldest known written source mentioning the name of Mrnjavčević is *The Genealogy of Ruvarac* written between 1563 and 1584. It remains unanswered whether it was introduced into the Genealogy from some other, to us unknown written source, or from the folk poetry and tradition.